

Оригинални научни рад

Ена С. МИРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

БИВШИ КОМУНИСТИЧКИ ИЛЕГАЛЦИ-ИСЛЕДНИЦИ СПЕЦИЈАЛНЕ ПОЛИЦИЈЕ У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ (1941–1944)**

Апстракт: У раду се анализирају активности иследника Специјалне полиције, некадашњих припадника комунистичког покрета у Београду. Врбовање хапшеника за тајну сарадњу са Специјалном полицијом била пракса која је трајала током читавог Другог светског рата. Ови људи су постајали конфиденти, а враћали су се у организацију и нанели су озбиљне штете раду комунистичке партије. Божидар Бећаревић шеф IV антикомунистичког одсека настојао је да поједине комунистичке функционере ангажује не само као конфиденте већ као одговорне службенике који су уживали статус иследника или агента. Такви иследници су се због своје прошлости и вечите сумње посебно ревносно истицали у својим задацима и ислеђивања некадашњих партијских „другова“ и остали су упамћени по својој суровости. У том смислу најистакнутији су били Бранко Мишковић Блихер, Генко Далбовић и Душан Јовановић Жућа. У раду смо настојали објективно анализирати његов положај и активности из угла историјске науке.

Кључне речи: Други светски рат, Специјална полиција, Београд, Душан Јовановић Жућа, Комунистичка партија Југославије, Антикомунистички одсек, иследници.

Почетак Другог светског рата у Југославији и окупација, довели су довели су до правог рата између Специјалне полиције и комунистичких илегиалаца у окупираном Београду. Овај рат је био двосмеран, и док су комунисти покушавали да се убаце у редове Специјалне полиције, Гестапоа и других служби са циљем да сазнају информације тако што би „заврбовали“ неке од

* Научни сарадник, ena04111986@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством просвете, науке и технолошког развоја број: 451-03-68/2020-14/200020 од 24. јануара 2020. године.

службеника, Специјална полиција је настојала да похапси илегалце, али и да их придобије за сарадњу служећи се најбруталнијим могућим методама.

Ухапшени илегалци су пак, знали какав их третман чека уколико дођу у неки од затвора Специјалне полиције и да је тешко издржати тортуру, нарочито негирати целокупан рад. Због тога им је најчешће тактика била да одају податке о људима коју су изван домашаја полиције (често се радило о онима који су већ били ухапшени, убијени или су се налазили негде у одредима), па им таква признања нису могла нашкодити. Дакле, настојали су да говоре о ономе што је прошло или је већ било познато, ограничавајући се на свој лични рад, а не на помињање других учесника (Божовић 2014: 435). Највеће шансе за излазак из Специјалне полиције имали су они који нису били познати полицији од раније и који су имали добро држање током саслушања, односно нису признавали своје везе са комунистима.

Провале су биле резултат попуштања пред полицијском тортуром која је била врло сурова према члановима и симпатизерима Комунистичке партије Југославије (КПЈ). Већина није могла да издржи саслушавања па је одавала информације о члановима са којима је била повезана, нарочито што су се многи упркос правилима конспиративности међусобно познавали па им је било лако да препознају једни друге (Мирковић 2018: 113).

Са провалама је почело релативно брзо, а први велики ударац комунистичким илегалцима било је хапшење Ратка Митровића, члана Покрајинског комитета КПЈ за Војводину и инструктора ЦК, августа 1941. године. Ратко Митровић је ухапшен на простору Баната, наоружан, у сељачком одећу, од стране немачке банатске полиције.¹ Његово држање у почетку је било добро, али касније попустио пред полицијском тортуром и одао имена оних које је познавао, мада није знао где се налазе (Пиљевић-Богдановић 1984: 240). Ратко Митровић је је на саслушању изјавио да сумња да су чланови Месног комитета за град Београд: Радован Дакић, металски радник, Милош Матијевић, текстилни радник, Лепа Перовић, бивша учитељица, Лука Шунка, кројачки радник, Рифат Бурџевић, студент права, и Ђуро Стругар, адвокатски приправник.² Ускоро је уследило комплетно хапшење Месног комитета СКОЈ-а. Као чланове Централног комитета КПЈ Ратко Митровић је означио: Јосипа Броза Тита, Ивана Милутиновића, Сретена Жујевића, Светозара Вукмановића, Иву Рибара-млађег (као предавника СКОЈА-а), Павла Папа, Мошу Пијаде, Рочка Чолаковића, једног Хрвата – приватног намештеника (вероватно да је мислио на Хебранга), Божидара Ацију, Милована Ђиласа, Крсту Пошивоца, неке Словенце чија имена није знао итд. Укупно око 25 чланова мислио је да је у ЦК партије.³ Уследила су хапшења

1 ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.

2 ИАБ, СП IV-1/30, К. 164/3, Записник са саслушања Ратка Митровића, 8.

3 ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.

доступних лица, која су често онда ланчано одавала информације и на тај начин начинила озбиљну штету скојевској и партијској организацији.

Какво је стање било лета 1943. године описује и извештај Покрајинског комитета за Србију (ПК) упућен Централном комитету (ЦК КПЈ) у коме се каже да се никоме не може веровати ко је пуштен из затвора, јер ухапшеници имају опцију да буду пребијени и стрељани или да прихвате да раде за полицију. Пуштени из полиције се потом поново повезују са комунистичким покретом, али делују као кртице које роваре покрет изнутра.⁴

Из тих разлога ПК је сумњао на оне који су пуштени из затвора да су пристали на колаборацију са полицијом:

„Сигурно је да они пуштају неке да би вршили провокације, зато највећа и крајња будност према пуштенима. Рекли би да би требало ићи тако далеко: да све пуштене потпуно изоловати, за неко време мотрити на њих и при најмањој сумњи потпуно их одстранити. Треба утврдити да ли су њихови шпијуни изоловањем од нас, познати нама или седе још замаскирани. То ћемо и уз вашу помоћ пронаћи. Али основно мерило за оцену људи остаје оно које смо вам прошлог пута рекли.“⁵

На њих се у Партији гледало као на издајнике којима није могло бити опроштено, а за оне за које је знао да су пристали да раде за полицију ПК је наређивао ликвидације.⁶

Врбовање хапшеника за тајну сарадњу са Специјалном полицијом била пракса која је трајала током читавог Другог светског рата. Ови људи су постајали конфиденти, а враћали су се у организацију и нанели су озбиљне штете раду комунистичке партије. Специјална полиција је разрађивала различите стратегије и тактике. Било је уобичајно да конфидетни не одају своје директне везе са којима су били у контакту, јер би онда комунистима било врло лако да сазнају о коме се ради већ везе са стране.⁷ Дешавало се да полиција прати лица и да одреди особе које може конторлисати, па да намерно заобиђе хапшења тих лица. Она би била под присмотром, и пратила би се њихова кретања, рад и везе, а када би се поново повезала за комунистима онда би се хапсили активисти (Божовић 2014: 475). У том смислу најопаснији за илегални покрет били су у ствари бивши припадници КПЈ попут Бранка Мишковића Блихера, Жике Петровића Дебелог, Душана Јовановића Жуће, Лазара Дожића (Пиљевић-Богдановић 1984: 298).

Божидар Бећаревић, шеф четвртог антикомунистичког одсека, је инсистирао на одржавању тих конфидентских веза, он сам је држао више таквих лица која су уписивана у посебни регистар са шифрама који је чувао у каси

4 ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године, 5.

5 Исто, 4.

6 ИАБ, Д-ХLVII/1815, Писмо ПК ОК Крагујевцу од 15. маја 1943, 1.

7 ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године, 5.

у својој канцеларији. Тим лицима он је издавао посебне легитимације у виду дуплог картона који је он лично потписивао, а биле су написане на српском и немачком језику. Он су садржале препоруку надлежним органима да им се гарантује безбедност и потребна помоћ. Ове конфиденте Бећаревић је држао на личној вези и са њима се састајао у тајности. Поједини су долазили након радног времена код њега у канцеларију, а са другима се састајао на другим местима. Због тога им је било изузетно тешко ући у траг.⁸

Божидар Бећаревић је је увео ту новину да поједине комунистичке функционере ангажује не само као конфиденте већ као одговорне службенике који су уживали статус иследника или агента. Такви иследници су се због своје прошлости и вечите сумње посебно ревносно истицали у својим задацима и ислеђивања некадашњих партијских „другова“ и остали су упамћени по својој суровости.⁹ Они су били свесни свог незахвалног положаја током окупације, од њих се очекивало да покажу одређену дозу одлучности и решености да се обрачунају са илегалцима, па не изненађује податак да су се често међусобно утркивали у свирепостима над затвореницима. С обзиром да њихов статус није био сигуран дешавало се да више пута мењају стране као што је то био случај са Душаном Јовановићем Жућом или Бранком Мишковићем Блихером.

Бранко Мишковић (познат као Блихер, али и Лимар и Црни) по занимању лимарски радник, рођен у селу Столац код Мостара, био је члан Месног комитета СКОЈ-а у Београду, до хапшења 4. фебруара 1942. године. У тренутку његовог хапшења секретар МК био је Бора Дреновац, а поред Бранка Мишковића, чланови су били Јосип Шћурла Мачак, Драгутин Филиповић Јуса, и Бранислав Бане Крстић (Ристановић 2013: 215). Специјалној полицији Мишковића је пријавио његов сустанар Мирослав Ђорђевић, у том време чиновник Поглаварства града Београда (Божовић 2014: 470). Он је одмах пристао на сарадњу са полицијом и омогућио јој да ухапси још тројицу чланова Месног комитета СКОЈ-а. Према неким сведочењима, пресудан утицај на Бранка Мишковића да почне да ради за полицију извршио је његов стриц, који је интервенисао код Бећаревића и то је био једини начин да га извуче из затвора (Марковић 2006: 54). Наиме, већ следећег дана пошто је ухапшен, Мишковић је агенте довео на место на коме су се окупували чланови месног комитета СКОЈ-а, па су на лицу места били ухапшени Јосип Шћурла Мачак и Драгутин Филиповић Јуса, а нешто касније и Бане Крстић. Од Специјалне полиције успео је да се склони само Бора Дреновац. Дошло је до провала у првом и петом рејону који је Бранко Мишковић Блихер држао на вези, као и у другом и четвртном пошто је Бане Крстић пустио

8 ИАБ, 1886-МГ-626/4224, Сећања Сергија Голубјева, 42.

9 Исто.

под тортуром полиције (Марјановић 1964: 223). Бранко Мишковић Блихер је од тада почео отворено да ради за полицију, учествујући у операцијама против НОП-а, хашшењима и испитивањима некадашњих сабораца, на тај начин наневши озбиљан ударац скојевској организацији у Београду. Он је имао договор са агентима да онеме коме приђе у на улици или на било ком другом јавном месту и рукује се њим, или га поташе по рамену, агенти одмах ухапсе. Мишковић је онда обилазио сва места на којима је знао да се састају комунисти, и вршио потказивања (Марковић 2006: 54) Он је 30. децембра 1942. године и званично постављен за полицијског агента приправника званичника треће групе Управе града Београда.¹⁰ Показујући спремност за сарадњу са Специјалном полицијом, он је ишао толико далеко да је градом крстарио трагајући за оним лицима које је могао да препозна из свог скојевског рада, било да су били симпатизери или чланови партије. Према сведочењу Анке Кумануди приликом њеног хашшења које се одиграло док је била у другом стању, а у коме је учествовао од агената и Бранко Мишковић Блихер, они су се тада врло сурово понашали јер су је како она наводи „ударали ногом, вукли за кике и главом удрали у зид“.¹¹ У његовом досијеу сачувана је одлука да је 28. маја 1943. године кажњен са пет дана затвора уз редовно обављање службе, зато што је прекорачио своја службена овлашћења и приликом легитимисања ученика осмог разреда гимназије Поповић Бранка и групе девојка које су се налазиле са њим у друштву у Кошутњаку 29. априла 1943. године: Зарић Милице, Каالميћ Биљане, Обрадовић Данице, Чанак Јелице и Марковић Босиљке. Бранко Мишковић се у друштву са још једним полицијским агентом Драгојлом Гостовићем, пролазио Кошутњаком и покушао најпре да ступи у контакт са девојкама, непристојно им добацујући. Када су оне на сугестију Бранка Поповића изигнорисале ово добацивање, Бранко Мишковић се представио као полицијски орган и тражио да се разиђу што су они одбили сумњајући у његове речи и тражећи да покаже службену легитимацију. Мишковић је показао легитимацију, том приликом ишамаравши Поповића и претећи му речима „видиш ово показујући службени пиштољ, ви сте комунисти, комунисти од којих сам ја већ пет убио и две стотине ухапсио!“¹² Бранко Мишковић је због овога издражао казну у трајању од 5 дана затвора.¹³ Због његовог бахатог понашања КПЈ

10 ИАБ, УГБ, ОПА, К.28, М60, Предмет: Мишковић С. Бранко, полиц. агент приправник ступио на дужност, 26. јануара 1943. године.

11 ИАБ, фонд 221, Окружни суд Београд (ОСБ), Суђење Божидару Бошку Бећаревићу, Светозару Вујковићу и Николи Губарову, Записник са саслушања сведока Анке Кумануди, 16. 10. 1949, 2.

12 ИАБ, УГБ, ОПА, К.28, М60, Решење Збора полицијских агената о кажњавању Мишковић С. Бранка, 28. маја 1943, 1.

13 ИАБ, УГБ, ОПА, К.28, М60, Збор полицијских агената Одељењу полицијских агената, 18. децембар 1943 године, 23.

у једном тренутку 1942. године спремао и атентат на њега али је то спречила велика јесења провала комунистичке организације (Божовић 2014: 471). Решењем шефа Српске државне безбедности од 3. јуна 1943. године, Бранко Мишковић је премештен за полицијског агента-приправника званичника треће групе Управе полиције у Нишу.¹⁴ Остао је у Нишу све до пролећа 1944. године, када је био приморан да се склони из града пошто је претходно учествовао у једном инциденту везаном за неког немачког официра. Наиме, једном приликом на улици видео је како један пијани немачки официр на силу жели да одведе у свој стан неку девојку која је тражила помоћ. Мишковић се умешао, тражио му легитимацију, али је дошло до инцидента кад је официр био спреман да употреби пиштољ. Блихер је био бржи и први је запуцао и у том тренутку усмртио официра на лицу места. Након овог инцидента хитно се вратио за Београд, где је упознао Божидара Бећаревића са целим случајем, који је ургирао преко својих познаника да га пребаце у равногорски штаб. Заједно са куриром Команде Београда при Штабу број 2, жандармеријским поднаредником Небојшом Тадићем и детективом београдске полиције Милованом Дамњановићем доспео у Штаб Београдске групе корпуса. Сва тројица су била распоређена на дужности при Првој равногорској полицији при Равногорском окружном начелству за Град и Београдском округу (Марковић 2006: 55).

Из овог периода позната је још једна акција, коју је „Блихер“ спровео заједно са агентима антикомунистичког одсека, када су у августу месецу 1944. године извршили упад у стан у Сезоновој улици, где се налазила комунистичка илегална штампарија. Том приликом заплешен је сав илегални и пропагандни материјал који се налазио у штампарији, а ухапшено је и четворо лица који су се у том тренутку налазила у штампарији (Марковић 2006: 57).

Међутим, Бранко Мишковић Блихер је још једном променио страну и убрзо је био ангажован да спреми атентат на Николу Губарева, шефа трећег одсека Специјалне полиције. Атентат је требало да изврше Бранко Мишковић Блихер, Милош Пајевић и Јокановић Душан, на авалско друму којим је свако јутра пролази Губарев долазећи на посао (Божовић 2014: 597). Међутим, Губарев је успео да сазна да се спрема атентат, па се уз помоћ Гестапоа склонио у Беч где је наставио да ради за Гестапо.¹⁵ Бранко Мишковић је са чином потпоручника ЈУВУО учествовао као један од команданата Авалског корпуса у борбама против партизанских одреда код Игришта, и том приликом показао велику храброст и јунаштво у борби (Марковић 2006: 104).

14 ИАБ, УГБ, ОПА, К.28, М60, Збору полицијских агената управе града Београда, 24.

15 ИАБ, фонд 221, Окружни суд Београд (ОСБ), Суђење Божидару Бошкуну Бећаревићу, Светозару Вујковићу и Николи Губарову, Записник са наставка саслушања Божидара Бећаревића од 20. септембра 1949. године, 47.

Од стране комуниста је проглашен за ратног злочинца и према сећањима Сергија Голубјева, завршио је тако што је убијен од стране родољуба, премда је највероватније ликвидан од стране ОЗНЕ 1946. године.¹⁶

Остало је забележно да је захваљујући Јанку Јанковићу, шефу картотеке Антикомунистичког одсека, Тенко Далвовић, био спречен да нанесе већу штету партијској организацији. Као ђак VI мушке гимназије, Тенко је био скојевац (Марјановић 1964: 230). Био је у напредној групи у којој је била и ћерка Јанкове сестре, Љиљана Ђорђевић.¹⁷ У овој групи он се посебно истицао, читао је марксистичку литературу и стекао извесно поверење и симпатије у омладинској организацији. У једном тренутку је био ухапшен, а потом и убрзо пуштен из затвора Специјалне полиције. У међувремену је протурена лажна вест о његовом наводном „херојском држању“ за време испитивања, у стварности пристао је да ради за полицију, и вративши се међу илегалце, поново се повезао са омладинским покретом са циљем да одаје информације полицији. Међутим, Јанко Јанковић га је видео једном приликом како излази из кацеларије шефа антикомунистичког одсека Божидара Бећаревића. Том приликом Тенко му је рекао да је пристао да ради за полицију, не сумњајући да је Јанко Јанковић тајни сарадник НОП-а (Поповски 1954: 61). Тенко је био активан у рејону Црвеног крста као члан СКОЈ-а, па је Јанко Јанковић је одмах јавио Боси Ђорђевић да је Тенко постао полицијски сарадник и на тај начин спречио његову активност као конфидента.¹⁸ Тенко Далвовић је потом отворено почео да сарађује са Специјалном полицијом, и на основу више сведочења забележено је да се посебно истицао као „добар иследник“ односно као немилосрдан према ухапшенима. Тако је приликом испитивања Милене Ускоковић, која на саслушању од 16. јуна 1943. године није желела ништа да призна он наставио да је ислеђује и том приликом сурово је пребио да је морала бити пребачена у Притвореничко одељење опште болнице.¹⁹ Због тога што је претерао у батинању Тенко Далвовић је био и саслушаван од стране својих колега у Специјалној полицији, конкретно од стране заменика Божидара Бећаревића, Радана Грујичића, и том приликом је изјавио да је ухапшену „више тукао него што је требало“.²⁰ Далвовић је такође активно помагао полицији у препознавању активиста СКОЈ-а које је познавао из свог ранијег рада, а кад је имао прилике сам је учествовао у њиховим хапшењима. Попут случаја Данице Каришић коју је препознао на улици 13. јула 1942. године, и ухапсио је. Она је спроведена

16 ИАБ, 1886-МГ-626/4224, Сећања Сергија Голубјева, 41.

17 ИАБ, МГ-409, Сећања Босе Ђорђевић, 4.

18 Приватна архива Драгана Јанковића, Сећања Милуна Стефановића, 7.

19 ИАБ, УГБ, СП-IV/142/58, Записник о саслушању Тенка Далвовића од 18. јуна 1943. године, 1.

20 Исто.

у затвор у Ђушиној улици где је била изложена великој тортури, након чега је превезена на болничко лечење са преломима десне ноге, једне руке и повреде бубрега (Божовић 2014: 597). Према сведочењу лекара др Милорада Павловића који је радио у Притворничком одељењу опште болнице Тенко је хтео да саслушава и болеснике:

„У почетку су долазили неки агенти и сећам се да је једном неки звани „Тенко“ хтео да саслушава неког болесника у мојој канцеларији и како није био задовољан његовим казивањем позвао је болничара, мислим Жрку Рајловића или Митра Квргића, и наредио му да му донесе неку мотку или шипку. Болничар је дошао код мене и казао ми то, те сам ја сишао у канцеларију и енергично захтевао од тог Тенка да не бије никог у болници и да то нећу дозволити, а пошто то не могу да им забраним нека га воде из болнице.“²¹

Тенко је касније премештен у Предстојништво градске полиције у Краљеву²², где је покушао поново да се повеже са комунистима и врати међу своје бивше саборце, али му издаја није опроштена тако да је убрзо стрељан од стране комуниста (Девић 2019: 668).

Лазар Дожић, студент права, је био курир између ЦК КПЈ и ПК КПЈ за Црну Гору, а од 1942. године је био укључен у месну партијску организацију на Карабурми. Ухапшен је 15. јануара 1942. године и тада је пристао да сарађује са полицијом (Божовић 2014: 474). Његово хапшење извршила је тројка под вођством агента Ђорђа Космајца, на почетку улице Кнеза Павла, на уличном састанку и привела га у Управу града Београда. Био најпознатији под псеудонимом Сотир Сотировић под којим је одавао податке полицији. Прве услуге које је Дожић учинио, јесу била обавештења о томе како је на покрет деловало држање Ратка Митровића и пад осталих функционера, а затим извештај о организационим формама скојевских и партиских организација и непосредним задацима.²³ Његов идентитет је био дуго скриван, с обзиром да је само Божидар Бећаревић строго поверљиво одржавао са њим контакт. Као повереник и инструктор био је задужен за рејон ограничен улицама Кнеза Павла, Џорџа Вашингтона, Душанова-Калемегдан где је био посебно активан у три јединице међу којима су биле и јединице трамвајских службеника и намештеника зоолошког врта.²⁴ Поред најчешће коришћеног псеудонима Сотир Сотировић, користио се и илегалним именима попут Јаков Јаковљевић, инжењер и др. Био је на личној вези са Божидаром Бећаревићем, који је најстрожијој тајности чувао овај контакт, тако да му је било

21 ИАБ, фонд 211, Окружни суд Београд, Суђење Божидару Бошку Бећаревићу, Николи Губарову и Светозару Вујковићу, Сведочење др Милорада Павловића, 4.

22 ИАБ, 1886-МГ-626/4224, Сећања Сергија Голубјева, 41.

23 ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.

24 ИАБ, УГБ-СII-IV 73/210, Записник Сотира Сотировића од 4. марта 1942. године, 2.

изузетно тешко ући у траг. Када је пуштен из затвора и поново се повезао са партијском организацијом, постојала је извесна сумња код комунистичких руководилаца, који су гајили подозрење према пуштенима због чега је морао у писаној форми да објасни своје пуштање, и тај документ се касније показао као кључан за откривање његовог идентитета, јер се могао упоредити рукопис. Партија је желела да га пошаље у одред и пребаци у Срем што је он одбио на тај начин остајући у њеним оквирима и наносећи јој врло озбиљне штете (Пиљевић-Богдановић 1984: 393). Као једно од важних склоништа угрожених комуниста од полицијских потера, показао је Дожић склониште у кругу Опште државне болнице и у подрумима болничке зграде, нарочито заразног одељења. Он је напоменуо да та скривања врше неки чланови КПЈ који су тамо упуслени, у чему је нарочито активна једна болничарка, члан КПЈ. Утврдило се касније по полицији, да је то вероватно Милица Лукић, која је у време тражења била на терену као сестра-нудиља, упућена са комисијом Централног хигијенског завода ради пелцовања. Дожић је нацртао читав план тих склоништа својом руком и објаснио да ту помаже неки баштован, који затвара итд.²⁵

Откривен је захваљујући писару Јанку Јанковићу, шефу картотеке. Према сећањима Босе Ђорђевић Јанковић је једном приликом запазио човека у сивом оделу који је дошао после канцеларијског времена и оставио цедуљу против неког комунисте. Онда је Јанко Јанковић из Бећаревићеве канцеларије, тајно узео тај спис који је потписан именом Сотир Сотировић и дао га на увид Благоју Нешковићу, секретару ПК.²⁶ Упоредујући рукопис са оним рукописом Лазара Дожића, на изјави датој ради правдања како је пуштен из затвора установљено је да је реч о њему. Јанко Јанковић је и дао опис на кога је посумњао када га је видео, и тај опис се такође поклапао са изгледом Лазара Дожића. Међутим, он је успео благовремено да се склони слутећи да сумњају на њега, а због поверљивости документа није могуће тачно утврдити све појединости његовог рада.²⁷ Остало је потврђена његова улога у великој октобарској провали 1943. године. Наиме Лазар Дожић је познавао Мирка Парезановића пре почетка рата када је био активан као комуниста у Баричу. У току рата он се пасивизирао, није учествовао у народноослободилачкој борби. Пошто је знао да полиција упорно трага за централном штампаријом Покрајинског комитета, закључио је да је постоји могућност да се та штампарија налази у стану брачног пара Парезановић у Ластиној улици, знајући да би комунистичка партија тако важан задатак поверила искључиво провереним и некомпромитованим члановима који не би обављали

25 ИАБ, БИА, П-6, Ратко Митровић.

26 ИАБ, 2848/МГ-409, Сећање Босе Ђорђевић, 4.

27 Приватна архива Драгана Јанковића, Сећања Милуна Стефановића, 9.

друге задатке, већ би се могли посветити искључиво овом послу. На његов предлог полиција је упала у стан брачног пара Парезановић одмах ухапшивши Мирка Парезановића и његову супругу Оливеру.²⁸ Пракса полиције је била да остави у стану агенте у случају да наиђе још неко лице које није упућено у провалу. У стану се тада скривала и Вера Милетић, која је мислећи да нема више никог у стану изашла из тајног скровишта и том приликом била ухапшена.²⁹ Нешто касније наишао је и Василије Буха који је такође ухапшен. Њих двоје су били високи функционери ПК, и после неколико дана у полицији почели да дају податке о свему што су знали, и на тај начин је дошло до једне од највећих провала комунистичке илегалне мреже у Београду у току Другог светског рата.³⁰

На сугестију Лазара Дожића, ухаваћен и заврбован за рад за Специјалну полицију био је и Жика Петровић „Дебели“, секретар СКОЈА VII рејона На једном уличном састанку око Црвеног Крста Жика Петровић је 1941. године пао полицији у руке и после кратког времена постао повереник, одавши као прво састанак са својом вишом везом („Плави“ – Мијо Ковачевић, керамичар, члан ОК).³¹ Специјална полиција је у договору са њим пустила причу како је, наводно, Петовић при спровођењу на саслушање у аутомобилу нашао агенте и успео да искочи из ауто и да побегне. Показало се да се ова прича брзо проучла међу скојевцима који су поверовали у њу, међутим Јанко Јанковић је открио брзо истину о њему и на тај начин спречио да одаје информације о илегалцима.³² Специјална полиција, с обзиром да је дошло до мартовске провале, није више форсирала Жику Петровића, он је у једном тренутку завршио у болници на посматрању као душевно поремећен, мада није утврђено да ли је стварно био болестан или је само желео да се склони. За полицију је он био важан по свом реферату о раду покрета на Универзитету, у коме је означио све чланове партије пре рата, а затим у настојању да се расветли личност Јосипа Броза Тита. Наиме, на сугестију Лазара Дожића, Жика Петровић је дао опис куће на Дедињу, у којој се Јосип Броз Тито крио непосредно пред и нешто после окупације. Ову информацију сазнао је из разговора са Даром Поповић, за којом је полиција наставила да неуспешно трага, као и за самом кућом све до пада Василија Бухе. Судбина Жике Петровића није потпуно расветљена, изгледа да је у једном тренутку приступио четничком покрету, а затим се поново вратио у Београд где му се изгубио сваки траг.³³

28 ИАБ, фонд 2157, Легат Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, Одговор на текст Јована Марјановића „Прогласи и писма“, К-24, 51.

29 АС, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Vere Милетић.

30 ИАБ, 8653, Саслушање Василија Бухе.

31 ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.

32 Приватна архива Драгана Јанковића, Сећања Милуна Стефановића, 7.

33 ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.

ДУШАН ЈОВАНОВИЋ ЖУЋА

Међу заврбованим агентима било је и оних који су више пута мењали стране, као што је то био случај са Душаном Јовановићем Жућом. Душан Јовановић Жућа је рођен 15. марта 1923. године у Загребу, у српској православној породици, од оца Димитрија и мајке Јелисавете рођене Живковић.³⁴ Као дете од 4 године доселио се са породицом у Београд, где је завршио VI мушку гимназију. Са Савезом комунистичке омладине Југославије се повезао као ђак шестог разреда гимназије, 1938/1939 године, и убрзо је постао један од руководиоца покрета у Београду. У гимназији је заједно са другим левичарски настројеним средњошколцима попут Јовановић Боривоја, Марковића Цветка, Катанић Бранка, заузимао место у управи ђачке дружине „Полет.“³⁵ У ово време отворена левичарска иступања нису толерисана ни у школи али ни међу самим средњошколцима. О томе најбоље сведочи случај Таутовић Радојице, који је у том периоду конкурисао у изборној управи „Полета“ превише левичарски и агресивно, и при томе изгубио и у самој кампањи. Средњошколска левичарска омладина подржавла и студентски покрет, а 1939/1940 године у седмој мушкој гимназији формира се литерарни часопис „Зора“, у коме главну реч воде управо средњошколци левичарских уверења. Душан Јовановић је радио као повереник у својој гимназији за културни часопис „Зора“.³⁶ Комунисти су преко овог листа вршили пропаганду у школама, лист су лично разносили, долазили у школе, прикупљали чланке и агитовали за идеје комунистичког покрета.³⁷

Рад у средњошколским дружинама био је тројак и састојао се у томе да се на седницама путем чланака излаже комунистичко гледиште о општим проблемима у вези разних питања: науке, уметности, друштва. Затим да се књижнице ђачких дружина пуне књигама леве тенденције, у шестој мушкој гимназији је конкретно Душан Јовановић био задужен да у библиотеку „Полета“ убаца око 120 „Нолитових“ издања. И на трећем нивоу да се организују различите игранке по гимназијама, које су доприносиле упознавању ученика разних школа, али и ширењу комунистичке пропаганде међу њима, јер су се певали шлагери из совјетских филмова „Песма о Волги“, и „Широка страна“.³⁸

Како је временом постао запаженији комунистички утицај у самом часопису, а сам случај дошао је до Министарства просвете, које је наредило

34 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 15. мај 1942. године, 1.

35 ИАБ, Д-XXXV-1313, Средњошколски сектор скојевског рада-Душан Јовановић Жућа, 19. јул 1942. године, 4.

36 ИАБ, 2519/МГ-XXXII-337, Сећања Оцкољић Станислава, 5.

37 Исто.

38 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 15. мај 1942. године, 2.

да се искључе сви ђаци из редовног школовања који су повезани са овим листом. Том приликом је и Душан Јовановић Жућа искључен као комуниста, школу је на кратко наставио у Скопљу, па у Панчеву где је матурирао. У међувремену средњошколски покрет доживео је свој врхунац школске 1940/41 године. После матуре у Панчеву Душан Јовановић се вратио у Београд и поново укључио у рад средњошколског покрета, и то на терену Црвеног крста. Станислав Оцкољић совјим сећањима помиње да је веза Жућина ишла преко Марка Никезића и Драже Марковића, који су били руководиоци омладинске организације у Шестој мушкој гимназији, а да се са њим касније повезао.³⁹ Када је избио Други светски рат он се повезује поново са Оцкољић Станиславом, школским другом и улази у актив који су чинили ђаци тада VI мушке гимназије. У активу је био заједно са Јојић Миланом, Луковић Банетом, Живковић Љиша, Смиљанић Миком, Баровић Блажом, Петковић Димитријем. Станислав Оцкољић је био главни у овој групи, а његов рад се састојао у томе што је остале чланове посећивао по кућама, доносио пропагандни материјал, препоручивао које би саботаже требало извршити. Свака школа је имала своје руководиоце који су одржавали везе. У VI мушкој гимназији је био активан нарочито Зоран Жујовић, ђак шестог разреда, док је Оцкољић био руководилац и виша партијска веза.⁴⁰ Састанке су одржавали најпре на пољани близу опсерваторије, а затим на плажи код Шест Топола. Везе је једно време држао Александар Зечевић, исто ђак шесте мушке гимназије, а Душан Јовановић је средином јесени 1941. године заједно са Зечевићем вршио курирску службу са партизанима на Космају.⁴¹ Убрзо је Станислав Оцкољић отишао у партизанске одреде, док је Зоран Жујовић отишао на територију „Ужичке републике“. Према сећањима Станислава Оцкољића, која су писана доста касније, Душан Јовановић је док је боравио у Космајском партизанском одреду симулирао да је болестан од запаљења слепог црева и тражио начин да га пребаце на слободну територију. Он је упао у једну групу рањеника који су транспортовани за Ужице, али је она на путу била ухваћена од стране припадника ЈВуО. Од целе те групе Душан Јовановић је једини преживео, наводно јер су му четници поштедели живот зато што је ишао у исти разред као и син Драже Михајловића, а потом се вратио у Београд.⁴² Јовановић се тада на кратко повукао, да би се преко Славка Контића врло брзо поново повезао са скојељцима. Он је имао задатак да окупи поново скојељску организацију, која је у том тренутку почела буде проваљивана од стране појединаца. О свом раду са Контићем Јовановић је рекао следеће:

39 Исто.

40 Исто.

41 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 25. октобар 1943. године, 2.

42 ИАБ, 2519/МГ-XXXII-337, Сећања Оцкољић Станислава, 6.

„доцније ми се приближио Слободан „Слоба“ чије презиме не знам студент филозофије. Он је висок, сув и плав. Њега са знао из уредништва „Зоре“. Пошто сам ја сматрам међу омладницима добар, па је зато свакако избор пао на мене. Говорио ми је како врховно руководство решило да формира један форум од некомпромитованих младих људи, који би изгледао као жеж, да би могао да се брани свих страна, како би се прекинуло са провалама. Рекао ми је да он није компромитован, па је зато ушао у тај врховни форум. Због тога сматра да сам ја погодан за њих, па је требало да ме повеже са Бором сувим. Пошто ја познајем Бору Дреновца, закључио сам да је то само он могао да буде. Међутим ја сам ухапшен сутрадан.“⁴³

Из досијеа Душана Јовановића се види да је његов рад пратила и Српска добровољачка команда, која га је повезивала са групом Никезић-Оцкољић. Мало пре хапшења, Управи града Београда је 14. априла 1942. године, Обавештајно одељење штаба Српске добровољачке команде, доставило податак да Душан Јовановић пошто је протеран из гимназије, ради у апотеци „Делини“ и да је од стране њихових обавештајних органа примећено да ту долазе позната комунистичка лица. Из тих разлога пошто је постојала могућност да се ту налази и пропагандни материјал, извештај је достављен са молбом за даљи поступак.⁴⁴

Четвртог маја 1942. године Душан Јовановић Жућа је ухапшен је од стране Специјалне полиције. Најпре покушао да побегне приликом хапшења Мије Ковачевића, керамичког радника, секретара окружног комитета комунистичке партије са којим је био у друштву, али је ухваћен од стране полицијског агента Милана Петковића. У његовом предмету је записано да је од раније познат полицији као функционер СКОЈ-а, и да је обављао курирске послове као веза „између комуниста у Београду и оних који су се налазили у шуми“, као и да је запажено да у последње време одржава везе са Бором Дреновцем који се такође тражи од стране одељења антикомунистичког одсека.⁴⁵ Обавештајно одељење, Штаба Српске добровољачке команде, послало је нови допис Управи града 12. маја 1942. године у коме се наводи да ово одељење располаже подацима:

„да су синови Директора европског друштва г. Јовановића, Душко и Саша Јовановић са станом у улици Томаша Јежа, комунистички настројени. Душко Јовановић је пре рата истеран из гимназије због комунизма заједно са Таутовић Радојицом, матурантом због комунизма истераним из свих гимназија у земљи. Саша Јовановић био је у шуми, па се моли да се на живот и рад Душка и Саше Јовановића и Таутовић Радојице, пази и њихов рад и живот контролише.“⁴⁶

43 Исто, 2.

44 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Штаб Српске добровољачке команде Управи града Београда, Одељењу Специјалне полиције, 14. априла 1942, 1.

45 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Предмет: Јовановића Душана „Жуће“, Одељењу Специјалне полиције УГБ, 5. маја 1942. године, 1.

46 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Штаб Српске добровољачке команде Управи града Београда, Одељењу Специјалне полиције, 12. маја 1942, 1.

Душан Јовановић је саслушан у Специјалној полицији први пут 15. маја 1942. године, а пуштен на слободу 21. маја 1942. године, пошто је претходно пристао да буде доушник. Као разлог пуштања је наведено „Пошто истрагом није могло бити утврђено да је у последње време био активан Јовановић Душан, нема потребе да се он и даље задржава у притвору, већ се има пустити на слободу.“⁴⁷ Иако је из самог саслушања било јасно да је у том тренутку врло активно био повезан са СКОЈ-ем, што је он отворено и признао. Осим тога што је дао податке о свом раду као и раду оних са којима је сарађивао, такође је према предлогу референта Четвртог одсека Владе Поповића пристао на сарадњу са Управом града Београда, која је од тог тренутка постала врло активна.⁴⁸

У његовом предмету сачувана је и изјава упућена Радану Грујичићу 1942. године, о односу Оцокољића Негослава, начелника Министарства унутрашњих послова у пензији и оца Станислава Оцокољића са којим је и Душан Јовановић Жућа био на вези. У извештају Жућа је оптужио Негослава Оцокољића да је дозвољавао и подржавао рад свог сина и да су се у његовом стану састајали чланови скојевског актива VI мушке гимназије, али и руководиоци скојевске организације попут Марка Никезића и Боре Дреновца. Затим да је помогао сину Станиславу Оцокољићу да оде у Космајски партизански одред.⁴⁹ Душан Јовановић се није задржао на овим оптужбама већ је написао да је готово сигуран да се у његовом стану налазио и илегални пропагандни материјал, иако приликом претреса није ништа пронађено, те да је овај материјал или уништен или предат у руке Драгутину Мокрањцу који је највероватније дошао по њега. Такође је напоменуо да је Негослав Оцокољић наговарао и остале другове свог сина да пређу у одреде и да је он сам хтео да се неуспешно пребаци крајем 1941. године. Пошто је кратко боравио у логору на Бањици, контактирао је и Душана Јовановића Жућу:

„Инсистирајући стално на томе да активно ради у комунистичком покрету, тражио је од мене да му ја успоставим везу за такав рад. Интересујући се колико је руководиоцима комунистичке организације у Београду познат став Оцокољићев и колико га као таквог цене, ја са се у том циљу обратио Радославу Паљићу-Бибету, тадашњем члану МК СКОЈ-а. Он је одмах изјавио да ће ма на сваки начин прибавити везу са „старијим друговим“, само треба да причека две-три недеље. У међувремену Паљић је ухапшен, и приликом саслушања изјавио је да је Оцокољићу хтео да да везу преко Боре Дреновца, који је био повезан са руководећим

47 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 15. маја 1942. године, 3.

48 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 25. октобар 1943. године, 2.

49 ИАБ, Д-XXXV-1313, Г. Грујичићу, Јовановић Душан.

форумима партије. Нестрљив да што пре помогне ствар комуниста, Оцокољић ми је једном приликом дао око 20 матрица, за умножавање на гештетнеру и то потпуно из своје иницијативе, пошто ја нисам ни знао да их он има. Том приликом јасно ми је рекао да те матрице упутим преко „Другова“ у „прве руке“ односно да се су употребе за умножавање летака.⁵⁰

Ова група је свакако остала изван домашаја Специјалне полиције у Београду с обзиром да су њени најважнији чланови успели да се на време склоне из града, и наставила је акције у Космајском одреду. Душан Јовановић се није зауставио на одавању само породице свог некадашњег саборца Слободана Оцокољића, иако он није ухапшен јер није био доступан полицији, нити Зорана Жујовића који му је био виша веза. Одмах након пуштања из Специјалне полиције, он се преко Радослава Бибе Паљића, чланом МК поново повезао са средњошколским сектором, и већ 15. јула 1942. године допринео томе да да се изврши провала у овом сектору.⁵¹ Уследило је у наредном периоду хапшење и откривање новоформираног МК СКОЈА као и симпатизера или чланова СКОЈА-а, што се види на основу извештаја Божидара Бећаревића од 28. октобра 1942. године. Акција је хапшења је била широка и осим МК обухватила је и велики број курира, руководства централног школског актива, чланова централног школског актива 16-орице, чланова послератно актива осморице, школског актива VII женске гимназије, школског актива III женске гимназије, школског актива VI мушке гимназије, школског актива VIII мушке гимназије, школског актива II женске гимназије, школског актива IX мушке гимназије, школског актива I мушке гимназије, школског актива III мушке гимназије, школског актива II мушке гимназије, школског актива V мушке гимназије, школског актива VII мушке гимназије, школског актива III трговачке академије, чланови другог послератног актива осморице, чланови разредних актива као и симпатизери.⁵² Истрагом један мањи део ухапшених је ослобођен кривице, док су остали послати у Завод за принудно васпитање омладине, а ова провала је озбиљно нарушила деловање СКОЈ-а.⁵³

Након јулске провале, Душан Јовановић Жућа је написао обиман извештај о „Средњошколском сектору рада“, 19. јула 1942. године, у коме је доста детаљније дао податке о раду овог сектора, него на записнику саслушања од 15. маја 1942. године, осврнувши се на развој средњошколског покрета од 1938. године. У извештају је детаљно описао начин

50 ИАБ, Д-XXXV-1313, Г. Грујичићу, Јовановић Душан.

51 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 26. октобар 1943. године, 2.

52 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, 15. јула 1942, 1-12.

53 Исто.

функционисања и рада у школским активима, и одао имена свих лица за која је знао да су повезана са СКОЈ-ем, на тај начин доприносећи њиховом хапшењу и откривању.⁵⁴

Душан Јовановић Жућа, након јулске провале није више био само конфидент, већ је постао чиновник антикомунистичког одсека у звању полицијског писара и током 1942. и 1943. године, нарочито се истакао у борби са средњошколском антифашистичким покретом, учествовао је у потказивању, откривању и ислеђивању ухапшених присталица НОП-а (Божовић 2014: 471). Из времена док је био референт УГБ, Душан Јовановић је тужио 16. маја 1943. године капетана Антића Василија, командира IV кварталског одреда, зато што му је док је чекао са још неким чиновницима и агентима УГБ на ред да уђе у зграду школе „Вук Караџић“ ради куповине бона за маркице, одузео службену исправу и лично га увредио. Они су се међусобно посвађали, а Антић је наредио да га воде у полицијски квартал. Поводом овог случаја вођена је истрага против капетана Антића Василија, уз саслушавање сведока, али су 19. јуна 1943. године оптужбе против њега одбачене, јер је утврђено да је Јовановић заједно са још неким чиновницима више пута желео да преко реда уђе у зграду и да се и овог пута одбио удаљити поред опомена које су му биле упућене. Тако да је истрага прекинута уз закључак да је капетан само вршио своју службену дужност.⁵⁵

Душан Јовановић Жућа је покушао поново да се повеже са комунистичким покретом током 1943 године, када је доставио више полицијских извештаја о СКОЈ-у. Душан Јовановић Жућа је желећи да склони сумњу са себе, гледао да је усмери на друге чиновнике у Специјалној полицији. Тако је у његовом досијеу сачуван записник са саслушања рађен 12. јуна 1943. године, који је сачињен поводом наведеног нестанка службеног револвера. Наиме, он је пријавио да је 29. маја 1943. док је био у тоалету нестао службени револвер који је том приликом оставио на радијатору. Наводно неспоредно пре овог чуо је да га је неко непознати гласом позвао да дође код шефа одељења, што је он у журби учинио. Испоставило се да је позив био лажан, и да је његов револвер у међувремену нестао. Он је изразио сумњу на Александра Павловића, који је био службеник у одсеку, а касније је ухапшен од стране криминалне полиције.⁵⁶ Поводом овог случаја саслушан је и дежурни агент Павковић Милан, који је изјавио да је у тренутку наведеног догађаја био одсутан са места дежурства пошто је по службеној дужности морао да заврши неке послове у граду. У саслушању је изјавио да није видео

54 ИАБ, Д-XXXV-1313, Средњошколски сектор скојевског рада-Душан Јовановић Жућа, 19. јул 1942. године, 1-12.

55 Исто, 3.

56 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Записник о извршеном саслушању Јовановић Душана, рађен 12. јуна 1943. године, 1.

ништа сумњиво тога дана иако се у самом моменту догађаја није налазио у згради. Напоменуо је да је агент Александар Павловић био виђен у ходнику тог дана, али да не може рећи ништа детаљније.⁵⁷ На позадини записника Душана Јовановића, написано је руком, 28. септембра 1943. године, од стране агента Радана Грујића, да се тај случај према сугестији шефа одсека Божидара Бећаревића заведе као крађа пиштоља Душана Јовановића и као такав остави у досије. Затим је испод додата нова белешка да се достави и овај записник шефу одељења у вези истраге која се води против Јовановић Душана. На крају је 3. новембра написано да се овај записник достави иследнику Јовану Витасу „да Јовановић објасни нестанак револвера“.⁵⁸ Специјална полиција очигледно није више имала поверења у ранији исказ Душана Јовановића и посумњала је у исправност његове верзије догађаја.

Изгледа да је својим понашањем пробудио сумње код Специјалне полиције још раније јер је на лето 1943. године уследио његов премештај у Предстојниште градске полиције у Крагујевцу.⁵⁹ О боравку у Крагујевцу Душан Јовановић је рекао следеће:

„Осећајући да ми у Крагујевцу није место и да тамо не могу водити борбу против комуниста, ја сам молбом затражио премаштај за Београд или за комесаријат у Лапову, надајући се да у на тај начи моћи много чешће бити у Београду. У међувремену, концем августа месеца, г. Бећаревић, приликом доласка у Крагујевац, рекао ми је да ћу се поново ватити у Београд, неко време додељен на рад у отсеку, а да ће ускоро стићи и мој премештај“.⁶⁰

Убрзо је поново враћен за Београд, али је његова активност брзо откривена. Када је ухапшен Василије Буха, 5. октобра код њега је пронађен препис полицијског извештаја о СКОЈ-у, писан рукописом Душана Јовановића. Полиција га је ухапсила 7. октобра 1943. године, под оптужбом да је дао на увид службена акта антикомунистичког одсека.⁶¹

Сачувана су два записника са саслушања Душана Јовановића Жуће у овом периоду, један од 25. октобра, а други од 26. октобра 1943. У првом записнику Душан Јовановић је негирао да је било какав материјал давао, а целокупан случај правдао је искључиво као жељу да направи замку комунистима у коју би ухапсио Слободана Седлара, Живку Мелентијевић,

57 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Записник о извршеном саслушању Павковић Милана, рађен 16. јуна 1943. године, 1.

58 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Записник о извршеном саслушању Јовановић Душана, 12. јун 1943. године, позадина листа.

59 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 25. октобар 1943. године, 7.

60 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 26. октобар 1943. године, 2.

61 ИАБ, СП, 353/2, Досије Душана Јовановића Жуће.

Слободана Банета Луковића, негирајући да се поново повезао са њима. О материјалу који је пронађен код ухапшеног Василије Бухе је демантовао да је уопште његов:

„Ма шта се десило ја јесам и остајем противник комунизма, нарочито комунистичке праксе у нашој земљи и у свакој могућности борићу се противу њих, а будем ли оцењен и осуђен овом приликом као комуниста, лично се могу осећати једино као жртва комунистичких махинација и интрига и нечасног начина њихове борбе. Са тим у вези имам такође да изјавим да у свом односу са напред наведеним лицима (Слободаном Луковићем, Слободаном Седларом, Живком Мелентијевић-прим Е. М.) ја никада нисам ишао тако далеко да бих икада учинио било какву услугу у погледу обавештења о раду овог отсека. Материјал који ми је показан и који је украден из картотеке отсека, није писан мојом руком, нити сам ја икакаву ствар комунистима на усмен или писмен начин пружио. Не поричем да је рукопис сличан извесним мојим елаборатима о СКОЈ-у, које сам у своје време дао г. шефу отсека, али мој није, нити ми је шта о томе познато.“⁶²

Ипак под великом тортуром коју је био изложен, Душан Јовановић је већ наредног дана променио свој исказ у полицији, овог пута признавши да је имао поново додира са комунистима које је дошло преко Живке Мелентијевић, која је била познаница његове мајке и често навраћала код њих у кућу. Она је била пријатељица са Душаном Седларевићем, братом познатог предратног комунисте Слободана Бате Седлара. Међутим, Седлар није имао поверење у Жућу па није дошао на два претходно уговорена састанка. Крајем марта 1943. године Душану Јовановић се поново приближио Слободану Банету Луковићу, који је истовремено као и он био члан средњошколског сектора СКОЈ-а. Слободан Луковић је био праћен од стране Специјалне полиције и два пута хапшен под сумњом да сарађује са комунистима, али је пуштен на слободу јер није пронађено довољно доказа против њега. Иако је Душан Јовановић Жућа, помало наивно покушао да се правда у свом саслушању, јасно да је њему итекако било познато опредељење Слободана Луковића. Преко њега се повезао са „још једним другом“ кога је раније виђао у дрштву Слободана Седлара, а чије име не наводи у саслушању (вероватно је реч о Василију Бухи-прим Е.М.). Као он даље каже са њим је имао 2-3 састанка на улици, који нису били заказивани већ тај комуниста сретао са њим по свом нахођењу јер је знао да тада завршава рад у канцеларији.

„На првом састанку односно виђењу, у разговору који се повео неважно он је изразио своје чуђење и не разумевање да се код мене десио тако нагли обрт, те сам од раније припадника СКОЈ-а, наједном постао полицијски орган

62 ИАБ, Д-XXXV-1313, Записник са саслушања Душана Јовановића Жуће, 25. октобар 1943. године, 9.

и то управо ангажован у борби против оних чији сам до јуче присталица био. Нарочито ми је напомену да се ситуација развија у свету несумњиво на штету Немачке, те да треба да размислим о судбини, како својој, тако и своје породице. Одговорио сам му да треба да разуме моје разочарење о покрету и решеност да се баш услед тога против њега борим, да бих спречио да многи други западну у ону ситуацију, у којој сам се ја налазио. Одговорио ми је да треба о свему да размислим и да не уопштавам грешке појединаца. Тада је прешао на другу тему разговора, распитајући се какав је мој посао у отсеку, да ли сам директно ангажован у истрагама, те се нарочито распитивао о томе, шта је Миша Трајковић учинио у погледу откривања Јанка Лисијака и других о чему сам видео да је доста обавештен. Запрепастило ме је да је њему толико познато о мени самом и на његов тако отворен говор, видећи како иступа према мени, желео сам код њега да оставим утисак да заслужујем његово поверење. Одговорио сам му да Трајковић није сам био толико верзиран у поједине односе лица, која су похашпена, већ даје то учинио захваљујући својим везама по чисто техничкој линији, та да ни сам није био свестан онога што је дао. На расстанку он ми је напоменуо да размислим о свему добро, нарочито о свом личном положају, а да ће он умети да разуме и оцени мој став.⁶³

Било је јасно да га је том приликом Буха врбовао за сарадњу са комунистима, на коју је Душан Јовановић пристао, вођен превасходно личним интересима, иако се наводно правдао да је то радио из жеље да ухапси Седлара. Јовановић је наставио да се виђа са Бухом и почео је да му доставља материјале из Специјалне полиције, од чега је потврдио да му је доставио преписку ПК, и извештаје о скојевској организацији.⁶⁴ Јовановић је био свестан да је у питању неко од значајнијих партијских функционера, иако није знао до краја идентитет своје везе. Нигде у његовим сведочењима се не помиње име (чак ни лажно име Никола Јовановић Браца под којим је Буха био познат полицији), из чега се може закучити да он заиста није знао његов прави идентитет. Са друге стране он је у сведочењу првенствено истрагу окретао ка Живки Мелентијевић, чији стан је би нека врста пункта за комунистичке илегалце.

„Остало што ми је познато о Милетијевићки, такође потврђује њене везе и рад са комунистичком организацијом у току задње две године, оне је у Управи града интервенисала за читав низ похашпених комуниста. Јасно да то свесу њени лични познаници, већ је те интервенције чинила по налогу са једног одређеног места.“⁶⁵

Одбрана Душана Јовановића како је све чинио како би на крају ухапсио лица са којима је био у вези, је била прилично неуверљива његовим колегама

63 Исто, 6.

64 Исто, 7.

65 Исто, 9.

из Специјалне полиције. У којој мери је био претурчен у полицији сведочи и податак да је 17. новембра 1943. године, био упућен у Притвореничко одељење опште болнице на лечење са знаком „да му се укаже хитно потребна лекарска помоћ, а затим по оздрављењу да се стражарно спроведе на траг овом Одељењу ради даље истраге.“⁶⁶ У колико лошем физичком стању је морао бити говори податак да није могао бити упућен на даља испитивања од стране Гестапоа када је то било тражено 17. децембра 1943. године, већ је пребачен 13. јануара 1944. године.⁶⁷

Након испитивања и ислеђивања пребачен је 17. априла 1944. године у логор Бањица, где је према сачуваним сведочењима савременика дочекан са презиром и одбацивањем. Тако се нашао у незавидној позицији, јер на крају нико му није веровао више ни комунисти, који су га сматрали издајником због сарадње са Специјалном полицијом, ни агенти Специјалне полиције, које је преварио и почео поново да сарађује са комунистима. У логору је био избојкотован од партијских сабораца, који су одбијали да причају са њим. Стојановић Светомир се присећа:

„Скупили смо се у једом углу собе и донели одлуку да издајника Жућу бојкотујемо. Ко ме год да се Жућа обратио у соби сваки га је љуноу окренувши главу и не дискутујући са њим ништа. Мене је лично Душко Јовановић познавао на слободи као скојевског радника, а ја сам знао да је он у руководству СКОЈ-а Београда, пришао је и мени да ме пита какав је то став према њему на шта сам му ја рекао да преслиша своју савест, своје издајство и погледа жртве које се његовом заслугом налазе у овој соби очекујући да буду стрељане. Окренуо сам се од њега и он је своја два кофера препуна разним стварима и са пуним цигаретама у џеповима, ставио наред себе, сео на један кофер и у оно психичкој раздражености почео је да виче да ће нам свима „мајку комунистичку“, да ће он нама опет судити, да су њему обећали да ће он ићи на рад у Немачку, а да је овде само привремено и да ћемо га ми добро још и запамтити.“⁶⁸

Милош Радосављевић пак потврђује да је постојао бојкот:

„Хтео бих ради илустрације да наведем само однос према Жући. Поред тога што је смештен поред кибле да спава, сви смо ми спроводили бојкот према њему. Ако се игра шах, а он стане да посматра, играчи поруше фигуре и ћује док он не оде, а после поставе и фигуре и наставе партију. Нико са њим од уласка у собу до извођења на стрељање није ни једну реч проговорио. Мислим да смо овим и ми у својој могућности казнили издајника на свој начин.“⁶⁹

66 ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Предмет: Душана Јовановића Жуће, Притвореничком одељењу Опште држ. болнице, 1.

67 ИАБ, УГБ, СП IV-40/354 Досије Јанка Јанковића.

68 ИАБ, 2946/К- 124, Изјава о држању Јанка Јанковића у Бањичком логору Стојановић Светомира, 3.

69 ИАБ, 2942/К 124г, Сећање на Јанка Јанковића Милоша Радосављевића, 1.

Генерално су Душана Јовановића Жућу, савременици, комунисти, приказивали у јако негативном светлу, с обзиром да је његово понашање сматрано издајничким у комунистичким редовима. Они нису заборавили да је СКОЈ проваљен захваљујући његовој активности 1942. године. На крају је завршио тако што је изведен је на стрељање 27. априла 1944. године у Маринковој бари, заједно са Јанком Јанковићем и Цветком Црњаком, а био је бојкотован и у тренутку смрти:

„Јанко је полазећи ка излазу реко Црњаку да њих двоје заједно вежу, да жели да буду заједно стрељани, а да неће дозволити да са њима буде везан и Жућа. Жућа је напустио собу са обадва кофера у рукама. Да ли је стварно живео у илузији да не иде на стрељање или из последње пакости издајства није хтео да ствари остави друговима у соби, иако је традиција собе осуђеника на смрт била да непријатељу не остављају ништа већ да само у гаћицама и кошуљи излазе на стрељање како су и везивани.“⁷⁰

Према сећањима Саве Драговића, након прозивања Јанка Јанковића и Цветка Црњака врата су се поново отворила „и прозивају Јовановића Жућу који је одмах почео да пакује своје ствари плачући изговарајући речи „јао мајко моја“ овај бедник је изашао из собе гледајући преда се, никога непогледавши изашао је плачући из собе.“⁷¹

Јанко Јанковић, Цветко Црњак и Душан Јовановић Жућа изведени су на стрељање 27. априла 1944. године, на губилиште у Маринковој бари, а уједно су били и први затвореници из логора Бањица који су стрељани на овом месту. На стрељање је дошла већина агената Специјалне полиције, на челу са Илијом Параносом, Раданом Грујичићем, Божидаром Бећаревићем и Светозаром Вујковићем, бившим надређенима и колегама. Ово стрељање требало је да послужи за пример свима који се усуђују да сарађују са комунистичким покретом. Чиновницима Управе града Београда који су припадали политичком ресор било је стављено до знања да је пожељно да присуствују стрељању које је требало да има и један застрашујући значај за полицијске органе. Неки чиновници су били одређени да безусловно присуствују међу њима је био и иследник Сергије Голубјев који је после рата оставио сећања на овој догађај:

„Када сам у јутро на дан стрељања дошао на лице места, већ су биле ископане раке и скупило се више службеника града Београда и Гестапоа. Ту је био и официр за везу између Гестапоа и Управе града Београда, чијег се презимена не сећам, а кога сам први пут видео у униформи. Испред рака био је постројен коњички вод српске државне страже на челу са капетаном Шупутом, иначе командиром полудескадрона српске државне страже. Испред овог вода налазио се фамозни

70 Исто, 5.

71 ИАБ, К-IV/123з, Сећања Саве Драговића, 13.

Вујковић Светозар, шеф логора на Бањици који је узео на себе улогу да прочита пресуду осуђеним на смрт лицима. Сви погледи били су усмерени када се појавио затворски немачки аутомобили из кога су извели повезане Јанковића, Јовановића и Црњака, које је био осуђен због активног помагања комунистичког покрета и одвођења на ослобођену територију др Благоја Нешковића. Ова лица су била само у доњем вешу и боса. Падало је у очи да се приликом скидања у затвору нарочито угојио Душан Јовановић, наводно ради тога што је добијао од породице велике пакете. Повезана између себе поменута лица су била постављена испред ископаних рака. Њима је одмах пришао Вујковић и прочитао им неку дугачку пресуду, за који ми ни данас није јасно од кога је и на који начин била донета. Пресуда је више личила на неку оптужницу у којој су истицане издајничке особине осуђених лица и њихов рад у корист комунистичког покрета. Када је читање ових пресуда било завршено вод српске државне страже припремао се за извршење егзекуције чекајући на знак свог командира. У том моменту Црњак је дигао у вис песницу и сасвим прибрано и гласно викнуо: „Живела Комунистичка партија!“, Душан Јовановић „Жућа узвикнуо је: „Живео Димитрије Љотић“. Јанко Јанковић се обратио осталој двојници следећим речима: „Никада нисам био комуниста“ и показујући на њих допунио: „Све су ми ови мангуши криви“. После тога уследило је стрељање и укопавање лешева. Претходно, пришао је један од стражара и испалио у главу сваког од стрељаних лица по један хитац. Затим је ова трагедија које је у то време имала велики одјек у граду завршена, а ја сам морао да поднесем и усмени извештај Бећаревићу, које наводно из неких сентименталних разлога није хтео да присуствује овом стрељању.“⁷²

Према сведочењу Божидара Миловановића, чиновника гробља, сва тројица полицајаца су сахрањена у посебном гробу (Божовић 2014: 587).

ЗАКЉУЧАК

Бројни извори упућују на то да су агенти и иследници Специјалне полиције у току рата били омржени од стране грађана, а посебно комунистичких илегалца због бахатог понашања и врло суровог третмана према хапшеницима. Због разрачунавања са илегалцима, одређеног степена дрскости и ароганције које им је дозвољавало положај мржња према њима у појединим случајевима је можда била и већа него према окупатору, поготово од стране комуниста, који су у више наврата покушавали и атентате на њих. Та мржња била је нарочито јака према онима који су некада били и сами припадници комунистичког покрета, али су под тортуром или због личне користи попуштали у Специјалној полицији и пристајали на сарадњу са њом, постајали конфиденти или иследници. Они су били нарочито ревносни у хапшењу, малтретирању и убијању својих некадашњих партијских сабораца, у жељи да се докажу пред колаборационистичким и окупаторским властима.

72 ИАБ, 1886-МГ-626/4224, Сећања Сергеја Голубјева, 36.

Неки од њих су више пута мењали стране, тако што су покушавали да процене ситуацију на фронтovima и сам ток рата и на основу тога прелазили из једног табора у други. Неки су попут Душана Јовановића Жуће, поново покушавали да обнове сарадњу са комунистичким покретом и на крају завршили тако што су ипак стрељани као комунисти, у суштини омржени и са једне и са друге стране као издајници. Није могуће тачно утврдити колико је био број конфидента, који су сарађивали са Специјалном полицијом јер се овај податак строго чувао и у самој полицији и степен њихове сарадње се врло разликовао. О онима који су отворено пристајали на сарадњу и прешли у статус иследника постоји мало више података, и готово правилу већина њих је изгубила живот тако што је била убијена од стране комуниста или родољуба у току самог рата или пред његов крај.

ИЗВОРИ

- Архив Србије, Фонд БИА, 183/11, Саслушање Вере Милетић.
ИАБ, фонд 221, Окружни суд Београд (ОСБ), Суђење Божићу Бошкуну Бећаревићу, Светозару Вујковићу и Николи Губарову, Записници са саслушања.
ИАБ, 8653, Саслушање Василија Бухе.
ИАБ, 2157, Легат Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић, кутија 24.
ИАБ, К-IV-124, Изјаве о Јанку Јанковићу.
ИАБ, К-IV-123, Изјаве о Цветку Црњаку.
ИАБ, 2848/МГ-XL-409, сећања Босе Ђорђевић.
ИАБ, 2519/МГ-XXXII-337, Сећања Оцкољић Станислава
ИАБ, 1886-МГ-626/4224, Сећања Сергија Голубјева.
ИАБ, 1773/Д-IV-218, Извод из извештаја ПК Србије ЦК КПЈ из јуна 1943. године.
ИАБ, Д-XLVII/1815, Писмо ПК ОК Крагујевцу од 15. маја 1943.
ИАБ, Д-XXXV-1313, Записници са саслушања Душана Јовановића Жуће.
ИАБ, УГБ, СП IV-73/210, Предмет Душана Јовановића Жуће
ИАБ, УГБ, СП IV-40/354 Досије Јанка Јанковића.
ИАБ, УГБ, СП-IV 142/58, Записник о саслушању Тенка Далвовића од 18. јуна 1943. године.
ИАБ, УГБ, ОПА, К.28, М60, Предмет Бранка С. Мишковића.
ИАБ, СП IV-1/30, К 164/3, Записник са саслушања Ратка Митровића.
ИАБ, БИА, II-6, Ратко Митровић.
Приватна архива Драгана Јанковића, Сећања Милуна Стефановића.

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић 2014: Бранислав Божовић. *Специјална полиција у Београду*. Београд: Завод за уџбенике.
Девећ 2019: Немања Ж. Девећ. *Партизански покрет у Србији 1941-1944*. Докторски рад. Београд: Филозофски факултет.
Марковић 2006: Милисав Марковић. *Са Дражом у победу или смрт. Пућевима Авалској коридору*. Београд-Торонто: Полиграф.

- Марјановић 1964: Јован Марјановић. *Србија у народноослободилачкој борби. Београд*. Београд: Полит.
- Мирковић 2018: Ена Мирковић. *Блавоје Нешиковић*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Пиљевић-Богдановић 1984: Ђорђе Пиљевић-Радомир Богдановић (ур.). *Београд у рату и револуцији 1941-1945*. Београд: Историјски архив Београда.
- Поповски 1954: Гошо Поповски. *У оснињаку*. Београд: Борба.
- Ристановић 2013: Раде Ристановић. *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*. Београд: Филип Вишњић.

Ena S. MIRKOVIĆ

FORMER COMMUNIST ILLEGALS-INVESTIGATORS
OF THE SPECIAL POLICE IN OCCUPIED BELGRADE (1941-1944)

SUMMARY

The paper analyzes the activities of Special Police investigators, former members of the communist movement in Belgrade. Recruiting detainees for secret cooperation with the Special Police was a practice that lasted throughout World War II. These people became confidants, and they returned to the organization and caused serious damage to the work of the Communist Party. Božidar Bećarević, the head of the IV anti-communist department, tried to hire certain communist officials not only as confidants but also as responsible officials who enjoyed the status of investigators or agents. In that sense, the most prominent were Branko Mišković Bliher, Tenko Dalvović and Dušan Jovanović Žuća.

During the war, agents and investigators of the Special Police were hated by citizens, especially communist illegals, for their arrogant behavior and very cruel treatment of detainees. That hatred was especially strong towards those who were once members of the communist movement themselves. They were especially zealous in arresting, harassing and killing their former party comrades, wanting to prove themselves before the collaborationist and occupying authorities. Some of them changed sides several times, trying to assess the course of the war and on that basis moving from one camp to another. Some, like Dušan Jovanović Žuća, tried again to renew their cooperation with the communist movement, and in the end they ended up being shot as communists, essentially hated on both sides as traitors. It is not possible to determine exactly the number of confidants who cooperated with the Special Police because this information was kept strictly secret. There is little more information about those who openly agreed to cooperate and became investigators, and almost as a rule most of them lost their lives by being killed by communists or patriots during the war.

Key words: World War II, Special Police, Belgrade, Dušan Jovanović Žuća, Communist Party of Yugoslavia, Anti-Communist Department, investigators.